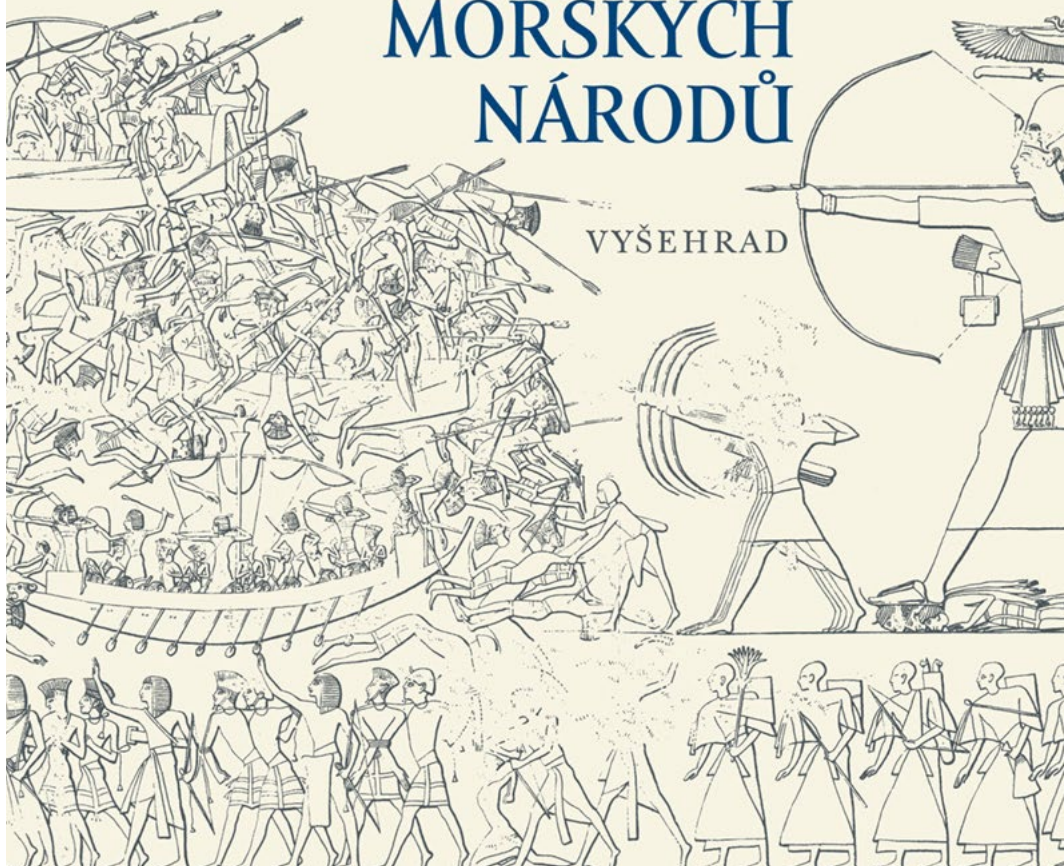

Eric H. Cline

1177 PŘ. KR. ZHROUCENÍ CIVILIZACE

A INVAZE
MOŘSKÝCH
NÁRODŮ

VYŠEHRAD

1177 př. Kr. Zhroutení civilizace a invaze mořských národů

Vyšlo také v tištěné verzi

Objednat můžete na
www.ivysehrad.cz
www.albatrosmedia.cz

Eric H. Cline
1177 př. Kr. Zhroutení civilizace
a invaze mořských národů – e-kniha
Copyright © Albatros Media a. s., 2019

Všechna práva vyhrazena.
Žádná část této publikace nesmí být rozšiřována
bez písemného souhlasu majitelů práv.

Eric H. Cline

1177 PŘ. KR.
ZHROUCENÍ
CIVILIZACE
A INVAZE
MOŘSKÝCH
NÁRODŮ

VYŠEHRAĐ

Věnováno Jamesi D. Muhlymu,
který se těmito tématy
zabýval téměř půl století
a seznamoval s nimi své studenty

OBSAH

Předmluva vydavatele	11
Předmluva	13

ÚVOD

Zhroucení civilizací: 1177 př. Kr.	21
---------------------------------------	----

I

O zbraních a člověku: 15. stol. př. Kr.	37
--	----

II

(Egejská) aféra, která stojí za zapamatování: 14. stol. př. Kr.	73
--	----

III

Boje za bohy a zemi: 13. stol. př. Kr.	107
---	-----

IV

Konec jedné éry: 12. stol. př. Kr.	141
---------------------------------------	-----

V	
„Dokonalá smršť“ katastrof?	189
EPILOG	
Následky	231
DOSLOV KE DRUHÉMU VYDÁNÍ	
Hledání kouřící zbraně	239
Účinkující	243
Seznam ilustrací	248
Literatura	250
Poděkování	289
Rejstřík jmenný	291
Rejstřík míst a státních útvarů	295

PŘEDMLUVA VYDAVATELE

Tato kniha je prvním svazkem edice *Zlomové body starověkých dějin*. Každá kniha této řady se zabývá některým z rozhodujících či klíčových okamžiků starověkého světa. V těchto obvykle prchavých a dramatických okamžicích dostávaly dějiny nový směr. Ať jsou tyto okamžiky slavné či zapomenuté, sehrály v historii zásadní roli. Proto se v jejich případě stejně jako na otázku „kdy?“ zaměříme také na otázky „proč?“ a „jak?“. Autoři této edice jsou vědci, schopní vyprávět příběhy, a zároveň jsou to vypravěči, provádějící nejnovější výzkumy.

Edice *Zlomové body starověkých dějin* reflektuje široký záběr trendů ve zkoumání starověkého světa. Každá z knih spojuje archeologii s klasickými texty. To znamená, že kombinuje poznatky hmotné a literární kultury. Knihy si všímají jak elit, tak života běžných lidí. Edice se neomezuje striktně na řecko-římský svět, ačkoli ten je hlavní částí. Zkoumáme také národy sousedící s Řeckem a Římem, neřecko-římské národy v řecko-římských zemích, i civilizace a národy šířeji pojatého starověkého světa, a to jak na Západě, tak na Východě.

V oblasti zkoumání starověkých dějin dnes prožíváme vzrušující období. Více než dříve si uvědomujeme, jak je pochopení starověkých dějin zásadní pro pochopení současnosti, i to, že starověké dějiny jsou prostě fascinující.

Jen málo událostí ovlivnilo vývoj starověkého světa více než konec doby bronzové. Právě tehdy padla velká království i prehistorické městské státy. Zanechaly po sobě oslnivé monumenty jako jsou

pyramidy a v mlhavé paměti po nich zůstaly různé příběhy, z nichž se některé změnilly v ságu o trojské válce. Těm, kdo tehdy žili, musely tehdejší pohromy připadat jako konec světa. Avšak konec masivních palácových států doby bronzové otevřel dveře novému a humánnějšímu světu, světu prvního tisíciletí př. Kr. – tedy světu, který je dosud naším domovem.

Kniha, kterou držíte v ruce, začíná nájezdy Mořských národů na Egypt roku 1177 a přesunuje se oběma směry po časové ose. Zaveďte nás do pozdní doby bronzové a slavných dnů 15. století př. Kr. Zkoumá řadu civilizací od Mezopotámie po Řecko a od Izraele po Chetity. Pak prochází napříč staletími k procesům, národům a událostem, které přivodily pád jednoho světa. Všude se projevuje dokonalý cit pro důkazní materiál. Ohromná škála detailů zahrnuje pytel ze syrského přístavního města Ugarit kolem roku 1190 př. Kr. i CT kosterních pozůstatků faraóna Tutanchamona prozrazující, že vladaře patrně zahubila infekce zlomené nohy.

Eric Cline se zápalem, důvtipem a smyslem pro dramatičnost zkoumá ozvuky mezi pozdní dobou bronzovou a naší dobou, od ekonomické krize a klimatických změn po válku na Blízkém východě. Kniha *1177 př. Kr.* možná nebude knihou do každé domácnosti, ale rozhodně by si to zasloužila.

Barry Strauss

PŘEDMLUVA

Řecká ekonomika se zmítá v chaosu. Libyi, Egypt a Sýrii zachvátila povstání, situaci zhoršují příchozí z cizích zemí a nepřátelští bojovníci. Turecko i Izrael se obávají, že by mohly být do nepokojů zataženy. Jordánsko je přeplněné uprchlíky. Írán je bojechtivý a výhružný, zatímco Irák se zmítá v rozvratu. Rok 2013? Ano. Ale stejná situace panovala v roce 1177 př. Kr., před více než třemi tisíci let. Ve Středomoří se jedna za druhou hroutily civilizace doby bronzové a navždy tak měnily směřování a budoucnost západního světa. Byl to klíčový okamžik dějin – zásadní moment starověkého světa.

Doba bronzová trvala v Egeidě, v Egyptě a na Blízkém východě téměř dva tisíce let, přibližně od 3000 př. Kr. do doby krátce po 1200 př. Kr. Když po staletích kulturního a technologického vývoje přišel její konec, vývoj na většině území civilizovaného a mnohonárodnostního Středomoří se náhle zastavil. Středomořský svět se rozkládal od Řecka a Itálie na západě přes Egypt a Kanaán až na východ do Mezopotámie. Velké říše i drobná království, mající za sebou staletí vývoje, se náhle zhroutila. S jejich zánikem přišlo období přechodu, které vědci dříve považovali za první „temné období“ světa. Teprve po staletích došlo v Řecku a dalších postižených oblastech k nové kulturní obrodě, jež připravila vývoj západní společnosti, jak ji dnes známe.

Ačkoli se tato kniha v první řadě zabývá zhroucením civilizací doby bronzové a faktory, jež k tomuto zhroucení před více než třemi

tisíciletími vedly, může být poučením i pro naše dnešní, globalizované a transnacionalizované společnosti. Někteří se mohou domnívat, že svět pozdní doby bronzové a naší současné technologické kultury nelze doopravdy srovnávat. Je mezi nimi však dosti podobností – včetně diplomatických misí a ekonomických embarg, únosů a vykupování rukojmích, vražd a atentátů na vládcy, velkolepých svateb a nehezkých rozvodů, mezinárodních intrik a záměrných vojenských dezinformací, klimatických změn a období sucha, ba dokonce i jedné až dvou námořních katastrof. – To vše přináší lepší pohled na události, lidi i místa z doby před více než třemi tisíciletími a není to jen jakési akademické cvičení ve studiu starověkých dějin.¹ V současné globální ekonomice a ve světě, který se nyní hroutí v důsledku zemětřesení a tsunami v Japonsku, demokratických revolucí „Arabského jara“ v Egyptě, Tunisku, Libyi, Sýrii a Jemenu, jsou zájmy a investice Spojených států a Evropy neoddělitelně vpleteny do mezinárodního systému, zahrnujícího i východní Asii a ropné státy Středního východu. Proto se patrně můžeme mnohé dovědět z fragmentů zbylých po podobně propletených civilizacích, které se zhroutily před více než třemi tisíci lety.

Debaty o „zkázách“ a srovnávání vzniku a pádu různých říší nejsou nic nového. Učenci se jimi zabývali přinejmenším od 18. století, kdy Edward Gibbon psal o pádu Římské říše. Soudobým příkladem je kniha Jareda Diamonda *Collapse* („Zánik“).² Tito autoři

---

¹ V tom souhlasím s Jenningsem 2011, který nedávno psal o globalizaci a starověkém světě. Viz také Sherratt 2003, v článku publikovaném o desetiletí dříve, kdy ještě tato korelace nebyla tak živá, a nyní diplomovou práci, kterou pod mým vedením sepsala Katie Paul 2011.

² Diamond 2005; viz svazek Tainter 1988 a sborník ed. Yoffee a Cowgrill 1988; též diskuse v Killebrew 2005, s. 33–34; Liverani 2009; Middleton 2010, s. 18–19, 24, 53; a nyní Middleton 2012; Butzer 2012; Butzer a Endfield 2012. O vzestupu a pádu říší, zejména z pohledu světových systémů, který vyvolal velikou diskusi, viz Frank 1993; Frank a Gillis 1993; Frank a Thompson 2005. K tomu se nedávno (prosinec 2012) konala v Jeruzalémě konference, nazvaná „Analýza kolapsu: zkáza, opuštění a paměť“ (*Analyzing Collapse: Destruction, Abandonment and Memory* – <http://www.collapse.huji.ac.il/the-schedule>), ale příspěvky nebyly dosud publikovány.

se ovšem zabývali tím, jak dospěla ke svému konci nějaká konkrétní civilizace – Římané, Mayové, Mongolové a tak dále. My se zde budeme zabývat globalizovaným světem s několika civilizacemi, které na sebe vzájemně působí a jsou na sobě alespoň částečně závislé. V dějinách existuje jen málo příkladů takovýchto globalizovaných světových systémů: ten z pozdní doby bronzové i ten dnešní představují nejzřetelnější příklady a paralely mezi nimi – nebo lépe řečeno srovnání – jsou mimořádně zajímavé.

Pro ilustraci: Britská badatelka Carol Bellová nedávno prohlásila, že „strategická důležitost cínu v pozdní době bronzové ... se pravděpodobně příliš nelišila od dnešního významu surové ropy.“³ Tehdy byl cín ve větším množství dostupný pouze v jistých dolech v dnešní provincii Badachšán v Afghánistánu a bylo jej třeba přepravovat po souši přes Mezopotámii (dnešní Irák) a severní Sýrii, odkud byl převážen dále na sever, jih nebo západ, případně dále přes moře do Egeidy. „Dostupnost dostatečného množství cínu pro výrobu (...) zbraní z jakostního bronzu,“ pokračuje Bellová, „musela zaměstnávat mysl velkého krále v městě Chattuša i faraóna v Thébách, stejně jako dnes americkému prezidentovi leží v hlavě otázka, jak za rozumnou cenu zásobovat benzínem silná terénní auta!“⁴

Susan Sherrattová, archeoložka, která dříve působila v Ashmoleanově muzeu v Oxfordu a nyní na univerzitě v Sheffieldu, se začala pro takové srovnávání vyslovovat před deseti lety. Jak poznamenala, mezi dnešním světem a světem roku 1200 př. Kr. existují „velmi užitečné analogie“ včetně vzrůstající politické, sociální a ekonomické roztržičnosti i přímé směny „na dosud nebyvalé společenské úrovni a na nebyvalou vzdálenost“. Nejrelevantnější je její postřeh, že situace na konci pozdní doby bronzové poskytuje analogii k naší vlastní „čím dál homogennější a nekontrolovatelnější globální ekonomice

---

³ Bell 2012, s. 180.

⁴ Bell 2012, s. 180–181.

a kultuře, v níž (...) mohou mít politické nejistoty na jednom konci světa drastický vliv na ekonomiky vzdálené tisíce kilometrů.“⁵

Historik Fernand Braudel kdysi řekl, že „příběh doby bronzové lze snadno psát jako drama: je plná nájezdů, válek, drancování, politických katastrof a dlouhotrvajících ekonomických kolapsů, „prvních mezinárodních střetů.“ Prohlásil také, že dějiny doby bronzové lze psát „nejen jako ságu plnou dramatu a násilí, ale i jako příběh mnohem vlídnějších kontaktů: obchodních, diplomatických (už tehdy!) a především pak kulturních.“⁶ Vzal jsem si Braudelův návrh k srdci, takže příběh (či spíše příběhy) pozdní doby bronzové předvedu jako hru o čtyřech dějstvích, s vyprávěním a retrospektivami, abych hlavní aktéry, až se poprvé objeví na jevišti světa a pak je zase opustí, představil v náležitém kontextu: od chetitského Tutchaliji a mitanského Tušratty po egyptského Amenhotepa III. a asyrského Aššur-uballita (pro ty, kdo si chtějí přesně zapamatovat jména a data, je na konci knihy rejstřík jednotlivých postav dramatu).

Naše vyprávění bude zároveň tak trochu detektivní příběh s nečekanými zápletkami a zvraty, falešnými stopami a důležitými vodítky. Slovy Hercula Poirota, belgického detektiva z románů Agathy Christie, jejíž manžel byl archeolog⁷: budeme muset použít „své malé šedé buňky“, abychom společně rozpředli jednotlivá vlákna. Na konci této kroniky se pokusíme odpovědět na otázku, proč stabilní mezinárodní systém dospěl po několika staletích rozkvětu ke kolapsu.

Navíc, abychom skutečně odpověděli na otázku, co se to roku 1177 vlastně zhroutilo a proč to byl tak rozhodující okamžik starověkých dějin, musíme začít dříve, stejně jako je pro pochopení současného globalizovaného světa třeba začít osvícenstvím, průmyslovou revolucí a založením USA. Ačkoli v první řadě zkoumám možné příčiny zhroucení civilizací doby bronzové v této oblasti, zároveň vznáším otázku, o co svět přišel v tomto zásadním okamžiku, kdy

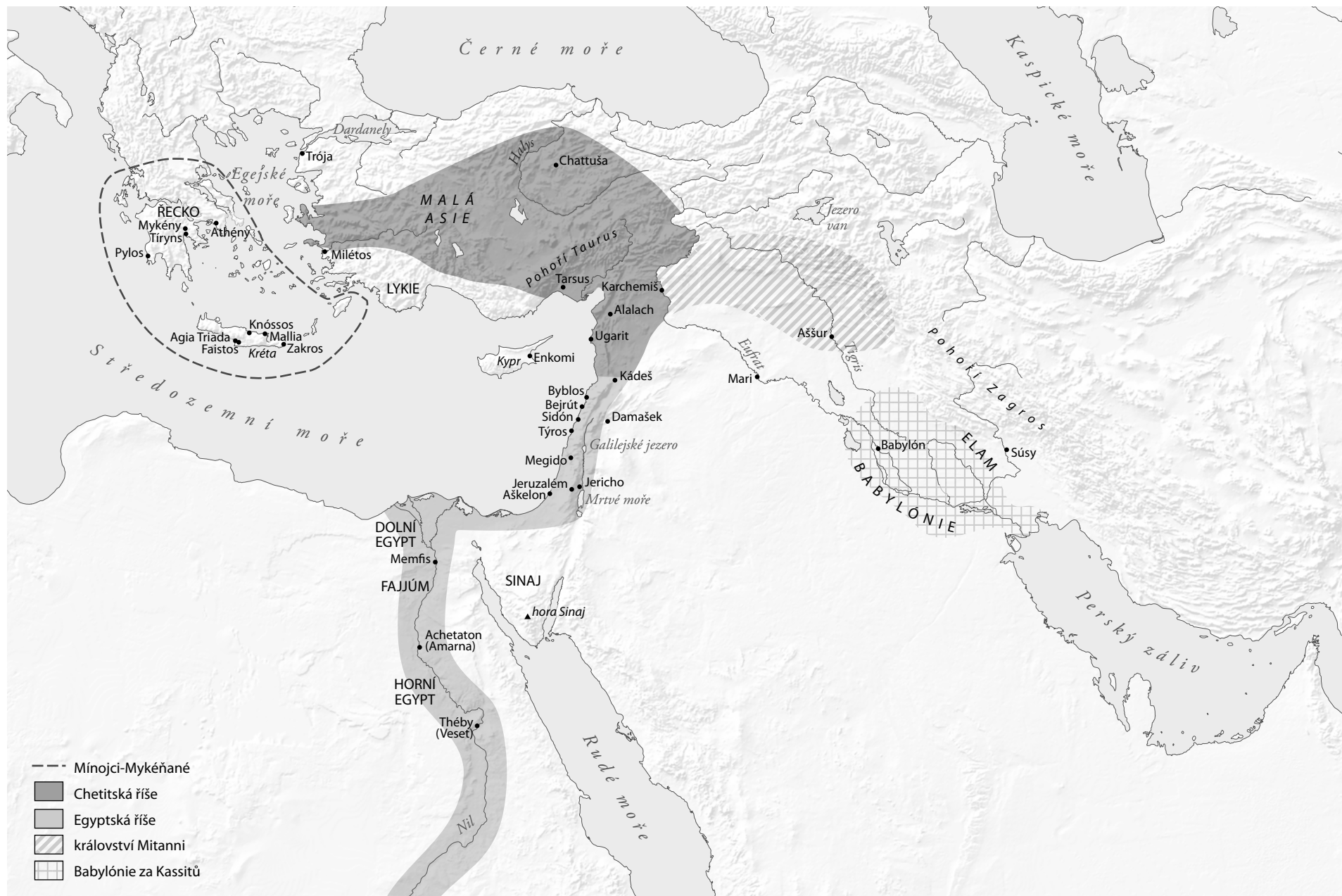
⁵ Sherratt 2003, s. 53–54. Viz také Singer 2012.

⁶ Braudel 2001, s. 114.

⁷ Viz Mallowan 1976; McCall 2001; Trumpler 2001.

se zhroutily říše a království druhého tisíciletí před přelomem letopočtu. Zajímá mne také míra, v níž byly civilizace této části světa někdy na celá staletí zabrzděny ve svém vývoji a nevratně se změnily. Rozsah této katastrofy byl nezměrný. Byla to ztráta, jakou svět poté nezažil, až do chvíle, kdy se po více než patnácti staletích zhroutila Římská říše.

Mapa civilizací pozdní doby bronzové v Egeidě a východním Středomoří

ÚVOD

ZHROUCENÍ CIVILIZACÍ: 1177 PŘ. KR.

Na scénu vstoupili válečníci. Pohybovali se rychle, rozsévající za sebou zkázu a smrt. Dnešní vědci jim říkají souhrnně „Mořské národy“, ale Egypťané, kteří zaznamenali jejich nájezd na Egypt, toto označení nepoužívali. Vnímali je jako různé skupiny, které vzájemně spolupracují: Pelešet, Cecker, Šakalaš, Šerdana, Danuna a Vešeš. Jsou to cize znějící jména cize vypadajících národů.¹

Kromě toho, co nám říkají egyptské záznamy, o nich víme jen málo. Nemáme jistotu, odkud Mořské národy pocházely. Podle jednoho scénáře snad ze Sicílie, Sardinie a Itálie, podle jiného z Egeidy a západní Anatólie, nebo možná dokonce z Kypru či východního Středomoří.² Žádná oblast starověkého světa zatím nebyla ztotožněna s místem, odkud přišly, nebo kam zase odešly. Máme za to, že se bez ustání pohybovaly z místa na místo, a na své cestě zaplavovaly jednotlivé země a království. Podle egyptských textů se utábořily v Sýrii a pak pokračovaly dál podle pobřeží Kanaánu (včetně oblastí současné Sýrie, Libanonu a Izraele) až do nilské delty v Egyptě.

Stalo se roku 1177 př. Kr., v osmém roce vlády faraóna Ramesse III.³ Podle starověkých Egypťanů a dnešních archeologických

---

¹ Roberts 2008 na s. 5 uvádí, že prvním, kdo razil tento termín, „peuples de la mer“, byl Emmanuel de Rougé v publikaci datované do roku 1867. Viz též Dothan a Dothan 1992, s. 23–24; Roberts 2009; Killebrew a Lehmann 2013, s. 1.

² Viz např. dikusi u Killbrea 2005, Yasur-Landau 2010a, a Singer 2012.

³ Kitchen 1982, s. 238–39; srv. Monroe 2009, s. 33–34 a pozn. 28. Někteří egyptologové kladou 8. rok Ramesse III. o něco dříve (1186 př. Kr.) nebo později (1175 př. Kr.),

důkazů přišla jedna část Mořských národů po souši, druhá po moři.⁴ Neměli uniformy ani blyštivou výstroj. Starověká vyobrazení znázorňují jednu skupinu s pery ve vlasech, zatímco další skupina má přiléhavé čepičky. A další měli helmy s rohy nebo na hlavách neměli nic. Někteří měli krátké bradky a byli oblečení v krátkých suknicích a chodili s odhalenou hrudí nebo v tunikách. Další byli bezvousí a nosili dlouhé oděvy, téměř suknice. Tyto poznatky naznačují, že se Mořské národy skládaly z různých skupin, pocházejících z různých zeměpisných oblastí a patřících k různým kulturám. Byli ozbrojeni bronzovými meči, dřevěnými kopími s lesklými kovovými hroty, luky a šípy. Přijížděli na lodích, v povozech, na volských potazích i válečných vozech. Třebaže jsem za klíčové datum vybral rok 1177 př. Kr., víme, že nájezdníci přicházeli během delší doby a v několika vlnách. Někdy přicházeli samotní válečníci, jindy je doprovázely rodiny.

•••

Podle Ramesseových nálezů nebyla žádná země schopna této invazivní lidské mase vzdorovat. Odpor byl marný. Tehdejší velmoci – Chetitě, Mykéňané, Kananejci, Kypřané a další jedni po druhých padali. Někteří z přeživších krveprolití unikli. Další se choulili v troskách svých kdysi hrdých měst. A další se přidali k nájezdníkům, rozšířili jejich řady a zvýšili zjevnou rozličnost nájezdnického davu. Všechny skupiny Mořských národů byly v pohybu a každá pro to zjevně měla své vlastní důvody. Některé mohla hnát touha po kořisti a otrocích. Další mohly dohnat populační tlaky k přesunu z vlastních zemí na západě směrem na východ.

---

jelikož údaje o egyptských faraónech a době jejich vlády nejsou úplně jisté, ale odhadují se a často se přizpůsobují rozmarům a přáním jednotlivých archeologů a historiků; zde za léta vlády Ramesse III. pokládáme 1184–1153 př. Kr.

⁴ Raban a Stieglitz 1991; Cifola 1994; Wachsmann 1998, s. 163–197; Barako 2001, 2003a, 2003b; Yasur-Landau 2003a; Yasur-Landau 2010a, s. 102–121, 171–186, 336–342; Demand 2011, s. 201–203.

Příslušníci Mořských národů, zobrazení jako zajatci v Medínit Habu

Ramesse na stěnách svého zádušního chrámu v Medínit Habu nedaleko Údolí králů výstižně uvádí:

Cizí země provedly na svých ostrovech spiknutí. Náhle se země přesunuly a vrhly do bojů. Žádná země neobstála před jejich zbraněmi, od Chatti, Kode, Karchemiše, Arzavy a Alašiji dále, všechny byly náhle odříznuty. Utábořili se na jednom místě v Amurru. Vymýtili jejich lid a jejich země jako by nikdy neexistovala. Dále přicházeli do Egypta, zatímco před nimi byl připravován plamen. V jejich společenství byly Pelešet, Ceker, Šakalaš, Šerdana, Danuna a Vešeš, sjednocené země. Vztáhli své ruce na země až kam sahá okresek zemský, jejich srdce byla sebejistá a důvěřivá.⁵

Tato místa, údajně převálcovaná nájezdníky, známe proto, že bývala slavná už ve starověku. Chatti je země Chetitů, jejíž centrum leželo ve vnitrozemské plošině Anatólie (což je starověký název

⁵ Podle Edgerton a Wilson 1936, pl. 46, upravený překlad, Wilson 1969, s. 262–263, viz též Dothan, T. 1982, s. 5–13, vč. ilustrací.

Turecka), nedaleko současné Ankary. Chetitská říše se rozkládala od egejského pobřeží na západě po území severní Sýrie na východě. Kode se pravděpodobně nacházelo na jihovýchodě dnešního Turecka (možná v oblasti starověké Kizvatny). Karchemiš je dobře známé archeologické naleziště, kde před sto lety poprvé kopal tým archeologů, v němž nechyběl Sir Leonard Woolley. Ten je asi známější svými vykopávkami v Abrahámově „Uru Chaldejském“ v Iráku. Nechyběl ani T. E. Lawrence, který – dříve než z něj hrdinské činy za 1. světové války udělaly hollywoodského „Lawrence z Arábie“ – vystudoval klasickou archeologii v Oxfordu. Arzava byla země blízka Chetitům, nacházející se v jejich sevření v západní Anatolii. Alašija mohla být to, co dnes známe jako Kypr, ostrov oplývající kovy a proslavený měděnými doly. Amurru leželo na pobřeží severní Sýrie. Na dalších stránkách a v následujících příbězích se na všechna ta místa podíváme.

Šest skupin, jež během této nájezdnické vlny tvořilo Mořské národy – tedy pět skupin, uvedených na Ramesseově nápisu v Medínit Habu a šestá, jménem Šerdana, zmíněná v dalším významném nápisu – je mnohem mlhavějších než místa, přes která se údajně přehnal. Nezanechaly žádné vlastní nápisy a po literární stránce je známe téměř výlučně z egyptských napsů.⁶

Většinu těchto skupin je také těžké určit podle archeologických stop, ačkoli se o to archeologové a filologové po většinu minulého století usilovně snažili. Nejprve to zkoušeli pomocí lingvistických her a pak, v nedávné době, zkoumáním keramiky a dalších archeologických pozůstatků. Například Danunové byli kdysi ztotožňováni s Homérovými Danajci, Egejci doby bronzové. O Šakalaších se často vedou hypotézy, že přišli z oblasti dnes známé jako Sicílie a Šerdanové ze Sardinie, což je v obou případech založeno zčásti na shodě souhlásek a zčásti na tom, že Ramesse píše o „cizích zemích“, jež se

⁶ Viz kompilaci všech egyptských pramenů a dalších primárních zdrojů zmiňujících různé Mořské národy, od doby Amenhotepa III. z 18. dynastie přes období Ramesse IX. ve 20. dynastii a dále, u Adamse a Cohena (2013), u Killebrew a Lehmann (eds.) 2013, s. 645–664 a tabulky 1–2.

spikly „na svých ostrovech“, neboť zejména Šerdanové byli v Ramesseově nápisu označeni za ty, kdo pocházejí „z moře“.⁷

Ne všichni vědci ovšem tyto návrhy přijímají, a celá jedna škola prohlašuje, že Šakalašové a Šerdanové nepřišli ze západního Středomoří, ale z oblasti východního Středomoří a na Sicílii a Sardinii pouze uprchli a dali těmto oblastem svá jména až poté, co je Egypťané porazili. Ve prospěch této možnosti mluví fakt, že se o Šerdanech ví, že bojovali jak s Egypťany, tak proti nim, a to dávno před příchodem Mořských národů. Proti této možnosti je ovšem skutečnost, že Ramesse III. později říká, že ty, kdo z útočníků přežili, usadil v Egyptě.⁸

Ze všech těchto cizích skupin, jež byly v této době na scéně, se podařilo bezpečně identifikovat jen jedinou. Obecně se má za to, že Pelešet ze skupiny Mořských národů byli Pelištejci, o nichž se v Bibli říká, že přišli z Kréty.⁹ Lingvistické ztotožnění bylo tak zjevné, že Jean-François Champollion, který rozluštil egyptské hieroglyfy, to tvrdil už před rokem 1836 a označovat zvláštní styly keramiky, architektury a dalších materiálních pozůstatků jako „filištínské“ začal již roku 1899 biblický archeolog působící v Tell es-Safi, identifikovaném jako biblický Gad.¹⁰

⁷ Roberts 2008, s. 1–8; Sandars 1985, s. 117–137, 157–177; Vagnetii 2000; Cline a O'Connor 2003; Van De Mieroop 2007, s. 241–243; Halpern 2006–2007; Midleton 2010, s. 83; Killebrew a Lehmann 2013, s. 8–11; Emanuel 2013, s. 14–27. Viz také další odkazy níže, týkající se keramiky a dalších pozůstatků materiální kultury.

⁸ Viz diskusi v Cline a O'Connor 2003; též Sandars 1985, s. 50, 133 a nyní Emanuel 2013, s. 14–27. Killebrew a Lehmann 2013 na s. 7–8 poznamenávají, že Lukka a Danuna jsou též zmíněny v ranějších egyptských nápisech z doby Amenhotepa III. a Achnatona; viz tabulky 1–2 a dodatek u Adams a Cohen 2013, stejně jako Artzy 2013, s. 329–332, ve sborníku editovaném Killebrewovou a Lehmannem.

⁹ Viz Ámos 9,7 a Jr 47,4, kde je o Krétě odkaz prostřednictvím jednoho z jejich starověkých názvů, Kaftor.

¹⁰ Roberts 2008, s. 1–3; Dothan a Dothan 1992, s. 13–28. Viz též Finkelstein 2000, s. 159–161 a Finkelstein 2007, s. 517, kde najdete jasné popisy toho, jak raní bibličtí archeologové včetně Albrighta spojovali Pelešet s Pelištejci; Dothan T. 1982; Killebrew 2005, s. 206–234; a Yasur-Landau 2010a, s. 2–3 a 216–281 k materiálu běžně identifikovanému jako pelištejský a novější a souhrnnější diskusi a definici Pelištejců

Námořní bitva s Mořskými národy v Medínit Habu

Třebaže o původu ani motivech nájezdníků nevíme nic, víme, jak vypadali – jejich jména a tváře vidíme vytesané do stěn zádušního chrámu Ramesse III. v Medínit Habu. Je to místo plné obrazů a impozantních hieroglyfických textů. Na vyobrazeních jasně vidíme výzbroj, zbraně, oděvy a lodě nájezdníků, jejich volské potahy naložené majetkem. Obrazy jsou tak podrobné, že vědci publikovali analýzy jednotlivých národů, a dokonce i jednotlivých lodí, jež jsou na scénách zachyceny.¹¹ Další panoramata jsou ještě barvitější. Jedno z nich ukazuje cizince a Egyptany v chaotické námořní bitvě; někteří plavou nznak a jsou zjevně mrtví, zatímco další divoce bojují na lodích.

Scény z Medínit Habu od dvacátých let studovali a přesně kopírovali egyptologové z Orientálního ústavu Chicagské univerzity. Ústav byl a zůstává jedním z nejvýznamnějších světových center pro studium starověkých civilizací Egypta a Blízkého východu. James Henry Breasted jej založil po rozsáhlé cestě po Blízkém východě v letech

---

u Maeira, Hitchcockové a Horwitz 2013; Hitchcock a Maeir 2013; též příslušné diskuse u Hitchcockové 2011 a Stockhammera 2013.

¹¹ Viz např. Cifola 1991; Wachsmann 1998; Drews 2000; Yasur-Landau 2010b, 2012b; Bouzek 2011.

1919 a 1920, s počátečním kapitálem padesát tisíc dolarů, který mu daroval John D. Rockefeller mladší. Archeologové z OI (jak se běžně nazývá) kopali po celém Blízkém východě, od Íránu po Egypt a dále.

O Breastedovi a projektech OI, včetně vykopávek v Megidu (biblickém Armagedonu) v Izraeli (1925–1939) už bylo napsáno mnohé.¹² Mezi nejvýznamnější patří epigrafické výzkumy v Egyptě, během nichž egyptologové pečlivě zkopírovali hieroglyfické texty a scény, jež faraóni zanechali na chrámech a palácích po celém Egyptě. Kopírovat hieroglyfy vytesané do kamenných zdí a pomníků je nesmírně namáhavé. Znamená to hodiny práce a přepisovači obvykle sedí v horkém slunci na žebříku nebo lešení a zírají na poškozené symboly vepsané na branách, chrámech a sloupech. Výsledky jsou nedocenitelné, zvláště proto, že mnohé z těchto nápisů velmi utrpěly erozí, ze strany turistů, i dalšími škodlivými vlivy. Kdyby se tyto nápisy nepřepisovaly, budoucí generace by je jednou nemohly rozluštit. Výsledky přepisů z Medínit Habu byly publikovány v řadě svazků, z nichž první vyšel roku 1930, následovaný dalšími ve 40. a 50. letech.

Ačkoli vědecká diskuze pokračuje, většina odborníků se shoduje na tom, že pozemní a námořní bitvy vyobrazené na stěnách v Medínit Habu se odehrávaly téměř paralelně v egyptské deltě či jejím okolí. Je možné, že představují jedinou rozsáhlou bitvu, k níž mohlo dojít současně na souši i na moři. Někteří vědci tvrdí, že obě představují útoky ze zálohy na vojska Mořských národů, při nichž je Egyptané překvapili.¹³ V každém případě konečný výsledek je jasný, neboť egyptský faraón v Medínit Habu jasně prohlašuje:

Ti, kteří dosáhli mých hranic, jejich sémě již není, jejich srdce a duše byly navždy a navěky zničeny. Ti, kteří společně přišli na moři, před těmi byl při ústích řek připraven plamen, když je na břehu obklopila hradba

¹² Breasted 1930, x-xi; Viz Breastedův životopis od Abta (2011). Jak Abt uvádí na s. 230, Rockefeller tajně povolil uvolnit dalších padesát tisíc dolarů v případě, že by je Breasted potřeboval, ale nedal mu o tom vědět.

¹³ Viz např. Raban a Stieglitz 1991.

oštěpů. Byli vláčeni, uzavřeni a povaleni na pobřeží tváří k zemi, zabiti a navršeni na hromady od posledních k prvním. Jejich lodě a majetek jako by padly do vody. Odvrátil jsem ty země od toho, aby Egypt jen zmínili. Neboť když ve svých zemích pronesou mé jméno, shoří.¹⁴

Ramesse dále, ve slavném dokumentu zvaném Harrisův papyrus, opět vyjmenovává poražené nepřátele:

Svrhl jsem ty, kteří sem pronikli ze svých zemí. Pobil jsem Danuny, [kteří jsou] na svých ostrovech, Ceker a Pelešet byli změněni v popel. Šerdana a Vešeš z moře, ti jako by nikdy nebyli, zajati, jako zajatci byli přivedeni do Egypta, jako písek na břehu. Usadil jsem je v útočištích, svázané v mém jménu. Jejich skupiny byly početné, na statisíce. Všechny jsem je zdanil, v odění a obilí ze sýpek a obilnic každý rok.¹⁵

Egyptané nebojovali proti společné síle „Mořských národů“ poprvé. O třicet let dříve, roku 1207 př. Kr., pátého roku vlády faraóna Merenptaha, napadla Egypt podobná koalice těchto záhadných skupin.

Ti, kdo se zabývají Blízkým východem, Merenptaha asi znají především jako faraóna, který byl prvním, kdo v nápise z téhož roku (1207 př. Kr.) použil název „Izrael“. Tento nápis je nejstarším mimobiblickým výskytem jména *Izrael*. Ve faraónově nápise se toto jméno – napsané zvláštním znakem, ukazujícím, že jde o lid, nikoli o místo – objevuje v krátkém popisu vojenské výpravy vedené do oblasti Kanaánu, kde sídlil lid, jemuž říká „Izrael“.¹⁶ Věty se objevují v rámci dlouhého nápisu, pojednávajícího o Merenptahových stálých bojích s Libyjci, západně od Egypta. Právě Libyjcům a Mořským národům, nikoli Izraelcům, věnoval Merenptah toho roku většinu pozornosti.

¹⁴ Podle Edgerton a Wilson 1936, pl. 46; revidovaný překlad Wilson 1969, s. 262–263.

¹⁵ Podle Breasted 1906 (reprint 2001) 4, s. 201; Sandars 1985, s. 133. Nověji viz Zwickel 2012.

¹⁶ Z novějších viz Kahn 2012, s mnoha dalšími odkazy.

V textu, nalezeném v oblasti Héliopole, datovaném do „5. roku, druhého měsíce třetího ročního období (10. měsíc)“, se praví: „*ničemný vůdce Libye přitáhl s Šakalaš a všemi cizími zeměmi, které jsou s ním, aby narušil hranice Egypta.*“¹⁷ Stejná formulace se opakuje v dalším nápise, známém jako „Káhirský sloup“.¹⁸

V delším nápise, v textu nalezeném v Karnaku (dnešním Luxoru), se dovídáme o této předchozí vlně útoků Mořských národů další podrobnosti, včetně jmen jednotlivých skupin:

[Počátek vítězství, jehož Jeho veličenstvo dosáhlo v libyjské zemi] Ekveš, Tereš, Lukka, Šerdana, Šakalaš, severané přicházející ze všech zemí. ... třetí období, řka: Ničemný, padlý vládce Libye ... padl vtrhl se svými lučištníky do země Tehenu – Šerdana, Šakalaš, Ekveš, Lukka, Tereš, vzav s sebou nejlepší ze všech válečníků a všechny muže války ze své země...

Seznam zajatců přivlečených z této země Libye a zemí, které vzal s sebou...

Šerden, Šakalaš, Ekveš z mořských zemí, kteří nemají předkožky:

Šakalaš 222 mužů

Celkem 250 rukou

Tereš 742 mužů

Celkem 790 rukou

Šerdana –

[Celkem] –

[Ek]veš, kteří nemají předkožky, zabiti, jejich ruce byly odtazeny, (neboť) oni nemají [předkožky] –

Šakalaš a Tereš, kteří přišli jako nepřátelé Libye –

*Kebek a Libyji, odvedeno jako živí vězni 218 mužů.*¹⁹

Na tomto nápisu je nápadných několik věcí. Zaprvé, tuto dřívější vlnu Mořských národů tvořilo spíše pět skupin než šest: Šerdana (či

¹⁷ Podle Edel 1961; viz Bakry 1973.

¹⁸ Breasted 1906 (2001) 3, s. 253.

¹⁹ Podle Breasteda 1906 (2001) 3, s. 241, 243, 249.

Šerden), Šakalaš, Ekveš, Lukka a Tereš. Šerdana a Šakalaš se objevují jak při této invazi, tak při pozdější v době Ramesse III., ale další tři skupiny jsou jiné. Zadruhé, Šerdana, Šakalaš a Ekveš jsou identifikovány jako „ze zemí z moře“, zatímco ostatních pět skupin je společně označeno jako „severané přicházející ze všech zemí“. To druhé není příliš překvapivé, neboť většina zemí, s nimiž byli Egypťané Nové říše v kontaktu (vyjma Núbie a Libye), se nachází severně od Egypta. Označení Šerdana a Šakalaš jako „zemí z moře“ podporuje tvrzení, že je lze spojovat se Sardinii a Sicílií.

Označení Ekveš jako ze „zemí z moře“ vedlo některé vědce k tvrzení, že to jsou Homérovi Achájci, tedy Mykéňané z řecké pevniny doby bronzové, které by Ramesse III. mohl o dvě desítky let později ve svém nápisu označovat jako Danua. Co se týče posledních dvou jmen, vědci všeobecně považují Lukka za odkaz k národům ze severovýchodního Turecka, oblasti známé později během klasického období jako Lykie. Původ Tereš je nejistý, ale mohl by se vázat k Etruskům v Itálii.²⁰

Z nápisů se moc dalšího nedovíme a máme jen velmi obecnou představu o tom, kde k bitvě či bitvám došlo. Merenptah říká jen to, že vítězství „bylo dosaženo v zemi libyjské“, kterou dále označuje jako „zemi Tehenu“. Merenptah se zjevně považuje za vítěze, neboť uvádí zabitě a zajatě nepřátelské bojovníky, jak muže, tak „ruce“. Tehdy bylo všeobecným zvykem usekávat ruce mrtvých nepřátel a přinášet je jako důkaz pro získání zásluh a odměn za jejich zabití. V Egyptě byly nalezeny hrůzné důkazy této zvyklosti pocházející z hyksóského období, nějakých čtyři sta let před Merenptahovou vládou, v podobě šestnácti rukou pohřbených ve čtyřech jámách u hyksóského paláce v Avaridě v nilské deltě.²¹ Každopádně nevíme, zda byli zabiti všichni z Mořských národů, nebo zda někteří přežili. Můžeme ale usuzovat

²⁰ Viz diskusi u Sandarse 1985, s. 105–115; Cline a O'Connor 2003; Halpern 2006–2007.

²¹ <http://www.livescience.com/22267-severed-hands-ancient-egypt-palace.html> a <http://www.livescience.com/22266-grisly-ancient-practice-gold-of-valor.html> (naposledy navštíveno 15. srpna 2012).

na druhou variantu, neboť někteří z těchto skupin se vrátili o třicet let později během druhé invaze.

Roku 1177 př. Kr., stejně jako 1207 př. Kr., Egypťané zvítězili. Potřetí se už Mořské národy do Egypta nevrátily. Ramesse se chlubil, že nepřátelé byli „převráceni a přemoženi na svých místech“. „Jejich srdce,“ píše, „byla vzata pryč; jejich duše odlétla. Jejich zbraně jsou rozmetány po moři.“²² Bylo to však Pyrrhovo vítězství. Třebaže Egypt za Ramesse III. byl jedinou hlavní mocností, jež dokázala úspěšně vzdorovat náporu Mořských národů, Egypt Nové říše už nikdy nebyl jako dříve, nejspíše v důsledku problémů, jimž v tomto období čelilo celé Středomoří, jak uvidíme dále. Následující faraónové se po zbytek druhého tisíciletí př. Kr. spokojili s vládou nad zemí, jejíž vliv a moc byly značně oslabené. Egypt se stal říší druhého řádu, pouhým stínem toho, čím býval dříve. Podobně význačného postavení dosáhl Egypt až v době faraóna Šešonka, Libyjce, který cca 945 př. Kr. založil 22. dynastii – a který je možná totožný s faraónem Šíšakem známým z hebrejské Bible.²³

Kromě Egypta, takřka všechny ostatní země a mocnosti druhého tisíciletí př. Kr. v egejské a blízkovýchodní oblasti – ty, jež existovaly ve zlatém věku, jemuž dnes říkáme pozdní doba bronzová – uvadly a zmizely, buď okamžitě nebo během méně než sta let. Nakonec to vypadalo, jako by na většině tohoto území vymizela civilizace jako taková. Mnohé, ne-li všechny, výdobytky předchozích staletí na celých pásech území od Řecka po Mezopotámii úplně zmizely. Začalo nové přechodové období. Věk, který měl trvat neméně jedno a v některých oblastech možná tři staletí.

Není velkých pochyb, že v posledních dnech těchto království musel v zemích zavládnout teror. Zvláštním příkladem může být hliněná tabulka s dopisem krále Ugaritu v severní Sýrii, adresovaná výše postavenému králi na ostrově Kypru:

---

²² Podle Edgerton a Wilson 1936, pls. 37–39.

²³ Ben Dor Evian 2011, s. 11–12.

Můj otče, nyní připluly nepřátelské lodě. Zapálily má města a poškodily zemi. Cožpak můj otec neví, že všechna má pěchota a [jízda] je usazena v Chatti, a všechny mé lodě v zemi Lukka? Dosud se nevrátily, takže země je tváří k zemi. Můj otče, věz tuto věc. Nyní nás poškodilo sedm nepřátelských lodí. Pokud nyní přijdou i další nepřátelské lodě, pošli mi nějak zprávu, abych věděl.²⁴

Je sporné, zda tabulka k příjemci na Kypru vůbec dorazila. Ti, kdo ji původně našli, měli za to, že dopis možná nebyl vůbec odeslán. Původně se uvádělo, že tabulka byla nalezena v hrncířské peci, spolu s dalšími více než sedmdesáti, kam byly zjevně dány k výpalu – aby cestu na Kypr lépe přežily.²⁵ Ti, kdo prováděli vykopávky, i další vědci se zpočátku domnívali, že se nepřátelské lodě vrátily a zničily město dříve, než mohla být naléhavá prosba o pomoc odeslána. Tento příběh se pak předkládal v učebnicích celé generaci studentů, nyní však vědci dokázali, že tabulka nebyla nalezena v peci a jak uvidíme, jde pravděpodobně o kopii dopisu, který byl na Kypr přece jen odeslán.

...

Část dřívějších vědců měla sklon přisuzovat jakoukoli zkázu z tohoto období Mořským národům.²⁶ Svalovat veškerou vinu za konec doby bronzové v Egeidě a východním Středomoří na jejich hlavu však může být příliš opovážlivé. Pravděpodobně jim to přisuzuje příliš velký význam, neboť pro to nemáme jasné důkazy, kromě egyptských

²⁴ RS 20.238 (*Ugaritica* 5.24); překlad dle Beckman 1996a, s. 27; původní publikace in: Nougayrol et kol. 1968, s. 87–89. Viz též Sandars 1985, s. 142–143; Yon 1992, s. 116, 119; Lebrun 1995, s. 86; Huehnergard 1999, s. 376–377; Singer 1999, s. 720–721; Bryce 2005, s. 333 (s nesprávným číslováním RS tabulek). O přesném výkladu tohoto dopisu se vede vědecká diskuse, neboť není jasné, zda jde skutečně o žádost o pomoc, či co mohlo být hlavním tématem dopisu.

²⁵ Schaeffer 1962, s. 31–37; též Nougayrol a kol. 1968, s. 87–89; Sanders 1985, s. 142–143; Drews 1993, s. 13–14.

²⁶ Viz např. diskuse in: Sandars 1985; Drews 1993; Cifola 1994; a příspěvky ve sborníku z konference editovaném Wardem a Joukowskym (1992) a Orenem (1997). Ale viz též opačný názor u Rabana a Stieglitze 1991 a nyní příspěvky u Killebrewové a Lehmannova 2013.

textů a nápisů, vyvolávajících rozporuplné dojmy. Přišly Mořské národy do východního Středomoří jako relativně organizovaná armáda, jako více či méně disciplinovaní křižáci, zamýšlející ve středověku obsadit Svatou zemi? Byli volně či špatně organizovanou skupinou marodérů, jako později Vikingové? Nebo to byli uprchlíci, utíkající před nějakou katastrofou a hledající nová území? Nakolik víme, skutečnost mohla být různá, od kombinace všech uvedených možností až po žádnou z nich.

Bohatství nových údajů z posledních dvou desetiletí je nyní třeba posoudit v rámci všech známých faktorů.²⁷ Už dávno nemáme jistotu, že všechna zničená sídliště byla srovnána se zemí Mořskými národy. Na základě archeologických poznatků můžeme říci, že sídliště bylo zničeno, ale ne vždy víme, čím nebo kým. Navíc, všechna sídliště nebyla zničena naráz, ani k tomu nemuselo dojít ve stejném desetiletí. Jak uvidíme, jejich kumulovaný zánik probíhal během několika desítek let a možná dokonce v průběhu celého století.

Navíc, jelikož neznáme s jistotou příčinu, nebo všechny příčiny zhroucení světa doby bronzové v Řecku, Egyptě a na Blízkém východě, váha současných poznatků naznačuje, že na vině možná nebyly jen Mořské národy. V současnosti je jeví jako pravděpodobné, že během zhroucení civilizace byly jak oběťmi, tak agresory.²⁸ Podle jedné hypotézy byly vyhnány z domovů sérií nešťastných událostí a migrovaly na východ, kde narazily na již upadající království a říše. Je také možné, že dokázaly napadnout a nakonec přemoci mnoho království v oblasti právě proto, že tyto monarchie byly již upadající a oslabené. V tomto kontextu lze Mořské národy považovat za mnohem oportunističtější, jak o nich řekl jeden vědec, a možná se usadily ve východním Středomoří mnohem pokojněji, než se původně předpokládalo. Těmito možnostmi se budeme podrobněji zabývat dále.

²⁷ Viz např. Monroe 2009; Yasur-Landau 2010a; a příspěvky na sbornících z konferencí, editovaných Bachhuberem a Robertsem (2009), Galilem a kol. (2012) a Killebrewovou a Lehmannem (2013); též krátké shrnutí situace u Hitchcocka a Macira 2013 a souhrn u Strobela 2013.

²⁸ Bryce 2012, s. 13.

Po celá desetiletí vědeckého výzkumu byly Mořské národy nicméně obětním beránkem, byla jim kladena za vinu situace, která mohla být mnohem složitější a kterou možná samy nezavinily. Nyní se trend obrací a někteří vědci zdůrazňují, že „příběh“ katastrofické vlny Mořských národů a/nebo migrace byl vymyšlen v 60. a 70. letech 19. století takovými učiteli, jako byl slavný francouzský egyptolog Gaston Maspero, a upevnil se roku 1901. Každopádně to byla teorie založená pouze na epigrafických poznatcích získaných z nálezů, dávno předtím, než se na zničených místech prováděly vykopávky. Ve skutečnosti ani ti vědci, kteří následovali Maspera, nebyli zajedno v tom, jakým směrem se měly Mořské národy ubírat. Někteří měli za to, že poté, co byly poraženy Egyptány, skončily v západním Středomoří, místo aby odtud vyšly.²⁹

Jak dále uvidíme, podle našeho současného názoru mohly být Mořské národy skutečně odpovědné za část zkázy, k níž během pozdní doby bronzové došlo. Je však mnohem pravděpodobnější, že se jednalo o sled událostí, a to jak lidských, tak přírodních – včetně změny klimatu a sucha, seismických katastrof známých jako smršť zemětřesení, vnitřní povstání a „systémové kolapsy“ – jež společně vytvořily „dokonalou bouři“, jež přivodila konec této éry. Abychom však pochopili mimořádnost událostí, k nimž kolem roku 1177 př. Kr. došlo, musíme začít o tři staletí dříve.

---

²⁹ Roberts 2008, s. 1–19. Viz též diskusi u Robertse 2009; Drews 1992, s. 21–24; Drews 1993, s. 48–72; Silberman 1998; Killebrew a Lehmann 2013, s. 1–2.

Tab. 1. Egypťští a babylónští panovníci pozdní doby bronzové zmínění v textu, seřazení podle země/království a časové posloupnosti

Stol.	egyptští	chetitští	asyřtí	babylónští	mitannští	ugaritští	jiní
18.		Chattušili I.		Chammurapi			Zimrí-Lim
17.		Muršili I.					
16.	Sekenenre Kamose Ahmose I. Thutmose I. Thutmose II. Haršepsut						Chaian (Hyksós) Apopi (Hyksós)
15.	Thutmose III.	Turchalija I./II.			Šaušatarar		Kukkuili (Aššuva)
14.	Amenhotep III. Achnaton	Šuppiluliuma I. Muršili II.	Adad-nárari I. Aššur-uballit	Kurigalzu I. Kadašman-Enlil I. Burnaburiaš II. Kurigalzu II.	Šuttarna II. Tušratta	Ammistamru I. Nikmadu II.	Tarchuntaradu (Arzava)
	Tutanchamon				Šattivaza	Nikmepa	
13.	Ramesse II.	Muršili II.	Tukulti-Ninurta I.			Nikmepa	Šaušgamuva (Amurru)
	Merenptah	Muvatalli II. Chattušili III. Turchalija IV.				Ammistamru II. Nikmadu III.	
12.	Ramesse III.	Šuppiluliuma II.					Šutruk-Nachunte

Tab. 2. Dnešní lokality a jejich pravděpodobné názvy
v pozdní době bronzové

lokality	starověké jméno #1	starověké jméno #2	starověké jméno #3
Kypr	Alašija		Zimrí-Lim
pevninské Řecko	Tanaja	Achchijava	Chijava
Kréta	Keftiu	Kaftor (Kaptaru)	
Trója/Tróada	Aššuva (?)	Isy (?)	Viluša
Kanaán	Pa-ka-na-na	Retenu	
Egypt	Misrajim		

I

O ZBRANÍCH A ČLOVĚKU:
15. STOL. PŘ. KR.

Kolem roku 1477 př. Kr. přikázal faraón Thutmose III. vystavět ve městě Peru-Nefer v nilské deltě v Dolním Egyptě, blízko Středozemního moře, veliký palác s umělecky propracovanými freskami. K vytvoření těchto fresek byli najati mínojší umělci z daleké Kréty, ležící daleko na západě v Zeleném moři (jak říkali Egypťané Středozemnímu moři). Malovali obrazy, jaké v Egyptě dosud nikdo nespatriil – podivné scény lidí přeskakujících býky – malbou nanášenou ve stylu *al fresco* na dosud vlhkou omítku, takže se barvy stávaly součástí zdi. Tuto techniku a scénu se naučili na Krétě v Egeidě. Jedinečné obrazy vytvářené tímto způsobem se stávaly módou nejen v Egyptě, ale i v palácích po celém pobřeží, od severního Kanaánu po egyptskou deltu v místech známých dnes jako Kabri v Izraeli, Alalach v Turecku, Katna v Sýrii a Dab‘a v Egyptě.¹

Peru-Nefer, sídliště v deltě, odpovídá dnešnímu Tell ed-Dab‘a. Na tomto místě kopal se svým týmem rakouský archeolog Manfred Bietak v roce 1966. Město bylo dříve též známé jako Avaris, hlavní město Hyksósů, nenáviděných nájedníků, kteří v Egyptě ovládali většinu území od cca 1720 do 1550 př. Kr. Poté, co byla Avaris kolem roku 1550 dobyta Thutmoseovým předkem, faraónem Kamosem, stal se z něj Peru-Nefer, slavná egyptská metropole.

¹ Cline 1995b, vč. odkazů; nověji viz: Cline, Yasur-Landau a Goshen 2011, též vč. odkazů.

Při odkrývání někdejšího bohatého města, dnes pohřbeného pod metry písku a sutin, vyvedl Bietak v průběhu čtyř desítek let na světlo jak hyksóské hlavní město, tak pozdější egyptskou metropoli.

Oživil také úchvatné fresky vytvořené Mínojci, nebo snad místními umělci vyučenými u Mínojců, datované do rané 18. dynastie (kolem 1450 př. Kr.).² Ty slouží jako dobrý příklad internacionalizovaného světa, který se po vyhnání Hyksósů z Egypta začal utvářet ve východním Středomoří a Egeidě.

Návrat k Hyksósům

Prvně napadli Hyksósové Egypt kolem roku 1720 př. Kr., čtvrt tisíciletí před Thutmosem III. Zůstali zde téměř dvě staletí, do roku 1550 př. Kr. Když Hyksósové ovládli zemi, byl Egypt jednou z uznávaných mocností starověkého Předního východu. Pyramidy v Gíze, vystavěné ve 4. dynastii, v období Staré říše, už byly staré skoro tisíc let. Manéthó, egyptský kněz žijící a píšící v mnohem pozdějším helénistickém období, ve 3. století př. Kr., označil Hyksósy za „pastýřské krále“ – což je špatný přepis egyptského sousloví *hekau chasut*, které ve skutečnosti znamená „vůdce z cizích zemí“. A skutečně, šlo o cizince, protože Hyksósové byli Semité, kteří do Egypta přišli z oblasti Kanaánu, tedy dnešního Izraele, Libanonu, Sýrie a Jordánska. Vyobrazení takovýchto Semitů nacházíme v Egyptě již v 19. století př. Kr. – například na nástěnné malbě egyptské hrobky v Bení Hasanu, kde jsou znázorněni „asijské“ kupci a obchodníci přivážející do země své zboží.³

Hyksóská invaze do Egypta znamenala konec Střední říše (cca 2134–1720 př. Kr.). Úspěch Hyksósů byl pravděpodobně výsledkem pokroku v technologii zbraní a jejich schopnosti zaútočit jako první, protože měli luky složené z více částí, schopné dostřelit šípy

² Viz např. Bietak 1996, 2005; též Bietak, Marinatos a Palyvou 2007.

³ Viz nověji Kamrin 2013.

„Asiaté“ v Bení Hasan

na mnohem delší vzdálenost než tehdejší tradiční luky. Měli také vozy tažené koňmi, do té doby v Egyptě nevídané.

Poté, co Hyksósové Egypt dobyli, vládli mu téměř dvě stě let během takzvaného Druhého přechodného období (15.–17. dynastie), od roku 1720 do 1550 př. Kr.⁴, a to především ze svého hlavního města Avaris v nilské deltě. Bylo to jediné období od roku 3000 do 1200 př. Kr., kdy Egyptu vládli cizinci.

Příběhy a nápisy datované téměř z konce tohoto období, kolem 1550 př. Kr., zaznamenávají některé z bitev, k nimž mezi Egyptány a Hyksósy došlo. Máme zvláště jeden příběh, zaznamenávající spor dvou vládců, *Boj Apopiho a Sekenenreho*. V tomto příběhu – pravděpodobně apokryfním – si hyksóský král Apopi stěžuje, že ho v noci budí hluk hrochů, které v umělém jezírku chová egyptský král Sekenenre, vládnuocí paralelně na jiném místě v Egyptě. Stížnost

⁴ Oren 1997.

je nesmyslná, protože královské dvory od sebe dělí několik set mil. Jeden se nachází v Horním a druhý v Dolním Egyptě. Hyksóský král hrochy slyšet nemohl, i kdyby řvali sebevíc.⁵ Archeologové ovšem našli Sekenenreovu mumii a ze zranění jeho lebky – způsobených válečnou sekerou – je jasné, že byl zavražděn nebo zemřel v bitvě. Byla to bitva s Hyksósy? Jistotu nemáme. Je ovšem možné, že Apopi a Sekenenre spolu bojovali, ať kvůli hrochům nebo něčemu jinému.

Faraón Kamose, poslední král 17. dynastie, nám také zanechal nápis. Kamose vládl Egyptu ze svého domu v Thébách v Horním Egyptě. Uvádí podrobnosti o své poslední vítězné bitvě proti Hyksóům, o nichž kolem roku 1550 př. Kr. píše jako o „Asiatech“:

Ve svém velikém odporu proti Asiatům jsem vyplul na sever ... se svojí udatnou armádou, jež přede mnou byla jak ohnivý plamen a ... v čele našich předních bojovníků kráčeli lučištníci, aby zničili jejich místa ... Noc jsem strávil na lodi, šťastný ve svém srdci. A když se rozednilo, byl jsem nad ním jako sokol. Když přišla doba snídání, přemohl jsem ho, zničil jeho hrady a pobil jeho lidi, a přinutil jeho manželku sejít na břeh řeky. Má armáda ničila jako lvi ... majetek, dobytek, tuk, med ... dělili si jejich věci s radostí v srdcích.

Kamose nám také vypráví o osudu samotného města Avaris:

Pokud jde o Avaris na Dvou řekách, nechal jsem je opuštěné a bez obyvatel. Zničil jsem jejich města a navždy spálil jejich domy na rudé hromady sutin, kvůli zkáze, kterou působili uprostřed Egypta. Ti, kdo si dovolili naslouchat volání Asiatů, kdo jim ponechali Egypt jako konkubínu!⁶

A tak Egyptané vyhnali Hyksósy ze země. Uprchli do *Retenu* (jeden ze staroegyptských názvů dnešního Izraele a Sýrie, do oné oblasti, která byla Egyptánům známá také jako *Pa-ka-na-na*,

⁵ Wente 2003a, s. 69–71.

⁶ Překlad dle Pritchard 1969, s. 554–555; Habachi 1972, s. 37, 49; Redford, D. B. 1992, s. 120; Redford, D. B. 1997, s. 14.

Kanaán). Egypťané mezitím ustavili 18. dynastii, kterou založil Kamoseho bratr Ahmose, a tak začalo to, čemu dnes říkáme Nová říše.

Avaris a zbytek Egypta byl během tohoto období obnoven a Avaris samotná přejmenována. V době Hatšepsut a Thutmose III. o nějakých šedesát let později, cca 1500 př. Kr., byl opět vzkvétajícím městem, tentokrát známým jako Peru-Nefer. Jeho paláce byly zdobeny freskami v mínojském stylu, zobrazujícími skoky přes býka a další scény, jejichž domovem byla zjevně spíše Kréta či Egeis nežli Egypt. Jeden archeolog spekuloval o tom, že mohlo dojít ke královské svatbě mezi egyptským vládcem a mínojskou princeznou.⁷ Jak uvidíme dále, mnoho faraónů 18. a 19. dynastie se jistě ženilo s cizími princeznami, především aby upevnili diplomatická spojení či smlouvy s cizími mocnostmi, vysvětlení mínojských nástěnných maleb v Egyptě však není třeba hledat v politickém sňatku. Existují totiž nezávislé důkazy o kontaktech mezi východním Středomořím, Egyptem a v tomto případě Egeidou.

Retrospektiva: Mezopotámie a Mínojci

Z množství nejrůznějších dat, pocházejících z archeologických artefaktů a literárních či obrazových svědectví, je jasné, že dávno předtím, než začali spolupracovat s faraóny Nové říše, udržovali kréští Mínojci kontakty s nejrůznějšími oblastmi starověkého Blízkého východu. Víme například, že předměty vyrobené mínojskou kulturou byly vyváženy přes Egejské moře a východní Středomoří až do Mezopotámie, země mezi řekami Tigris a Eufrat, a to už v 18. století, téměř před čtyřmi tisíci lety.

Doklady tohoto starověkého obchodu pocházejí ze starověkého sídliště Mari na západním břehu řeky Eufrat, v dnešní Sýrii, kde francouzští archeologové vykopali ve třicátých letech 20. století více

---

⁷ Např. Bietak 1996, s. 80.

než dvacet tisíc popsaných hliněných destiček. Zavolali je místní, kteří náhodou našli cosi, co nejdřív považovali za člověka bez hlavy. Ukázalo se, že je to kamenná socha a na místě bylo ještě mnoho dalších. Jedna z nich nesla nápis, značící, že jde o krále starověkého města.⁸ Tabulky popsané texty ve starověké akkadštině pocházely z archivu královské korespondence a dalších světějších záznamů, patřících králům Mari, včetně jednoho jménem Zimrí-Lim, který vládl cca 1750 př. Kr. Jsou na nich zaznamenány nejrůznější informace týkající se palácové administrace a organizace království, stejně jako všech aspektů tehdejšího každodenního života.

Jedna tabulka se například týká ledu, který si Zimrí-Lim dával v létě do pití, včetně vína, piva a kvašených ječných nápojů, ochucovaných buď granátovníkovou šťávou, nebo anýzem podobným lékořici. Víme, že na břehu Eufratu nařídil postavit ledárnu, používanou speciálně k uchovávání ledu nasbíraného v zimě v zasněžených horách, aby byl k dispozici v horkých letních měsících. Tvrdil, že žádný dřívější král takovou ledárnu nepostavil. To může být pravda, ovšem užívání ledu do nápojů nebylo v této oblasti nové, neboť jeden král připomíná synovi, aby nechal služebníky vyčistit led, než ho vloží do nápoje: „*Přikaz jim nasbírat led! Ať jej omyjí od větviček a hnoje a špíny.*“⁹

Archivy obsahují záznamy o obchodu a kontaktech s dalšími oblastmi Středomoří a Blízkého východu, zejména pak uvádějí, když obdrželi něco zvláštního. Z těchto tabulek víme, že mezi panovníky Mari a vládci dalších měst a království docházelo k výměně darů a že králové se vzájemně žádali o služby lékařů, umělců, tkalců, hudebníků a zpěváků.¹⁰

⁸ Heimpel 2003, s. 3–4.

⁹ Dalley 1984, s. 89–93; zvl. 91–92.

¹⁰ Pro takovéto žádosti nalezené v Mari a jinde, viz Cline 1995a, s. 150; dříve Zaccagnini 1983, s. 250–254; Liverani 1990, s. 227–229; Pro kontakty zvl. mezi Mínoji a Mezopotámií, viz Heltzer 1989 a nyní též Sørensen 2009; též Cline 1994, s. 24–30, příspěvek k širší otázce kontaktů mezi Egeidou a Mezopotámií.

Mezi mnoha exotickými předměty zaznamenanými na tabulkách z Mari byla dýka a další zbraně ze zlata vykládané drahocenným lapisem lazuli, stejně jako oděvy a látky, „udělané po *kaftorském* způsobu“.¹¹ *Kaftor* (či *Kaftaru*) byl mezopotámský a kananejský název Kréty, tak jako ji Egypťané nazývali *Keftiu*. Věci putovaly z Kréty dalekou cestou, čímž ke své původní hodnotě, kterou už měly pro své řemeslné zpracování a materiály, z nichž byly vyrobeny, získávaly ještě to, čemu dnes říkáme „distance value“.

Máme také tabulku, zaznamenávající neobvyklou situaci, již Zimrí-Lim, král Mari, poslal králi Chammurapimu do Babylóna. Text jednoduše říká: „*Jeden pár kožených bot v kaftorském stylu, který odnesl do paláce Chammurapiho, krále babylónského, Bahdí-Lim (jméno úředníka), ale které byly vráceny.*“¹² Neuvádí se důvod, proč byly boty vráceny. Možná prostě Chammurapimu nebyly. Chammurapiho zákoník, v němž jako prvním stojí zásada „*oko za oko, zub za zub*“, později proslavená hebrejskou Biblií, nezmiňuje žádný trest za vrácení věcí jako jsou boty.

Je poněkud překvapující, že Chammurapi kožené boty odmítl, bez ohledu na to, zda mu byly, protože byly pravděpodobně v této oblasti a době vzácné, už vzhledem ke vzdálenosti mezi Krétou a Mezopotámií, tedy mezi dnešním Řeckem a Sýrií/Irákem. Podniknout takovou cestu nebylo lehké a pravděpodobně k ní docházelo v několika fázích, prostřednictvím různých kupců či obchodníků převážejících věci po jednotlivých úsecích. Na druhou stranu, výměna takovýchto darů mezi králi podobné úrovně byla ve druhém tisíciletí př. Kr na Blízkém východě známou praxí.¹³ V takových případech převáželi věci přímo královští vyslanci, dnes bychom tomu možná říkali diplomatická mise.

¹¹ Viz položky zaznamenané in: Cline 1994, s. 126–128 (D.3–12).

¹² Překlad dle Durarda 1983, s. 454–455; viz též Cline 1994, s. 127 (D.7).

¹³ Viz diskuse in: Cline 1994, 1995a, 1999a, 2007a, 2010, s dalšími odkazy.

Objevení Mínojců a obecný přehled

Z toho, co jsme již uvedli, je zřejmé, že Mínojci z Kréty byli ve střední a pozdní době bronzové v kontaktu s různými oblastmi Blízkého východu, minimálně od 1800 př. Kr. V dopisech z Mari existuje dokonce zmínka o Mínojcích a možná i mínojském překladateli (či překladateli *pro* Mínojce), kteří se počátkem 18. století př. Kr zdržovali v oblasti Ugaritu na severu Sýrie. Získávali zde cín, odesílaný z Mari na západ.¹⁴ Zdá se však, že na počátku 15. století, za vlády Hatšepsut a později Thutmose III., měli zvláštní vztah k Egyptu, a proto náš příběh začne v této době.

Je zajímavé, že mínojské civilizaci dal na počátku 19. století jméno britský archeolog Sir Arthur Evans. Ve skutečnosti nevíme, jak se Mínojci sami nazývali, ačkoli víme, že Egypťané, Kananejci a Mezopotámci pro ně měli vždy vlastní název. Navíc nevíme, odkud přišli, třebaže nejpravděpodobnější je Anatolie/Turecko.

Víme, že během 3. tisíciletí vytvořili na Krétě civilizaci, jež trvala přibližně do roku 1200 př. Kr. Uprostřed tohoto období, okolo 1700 př. Kr., byl ostrov zasažen ničivým zemětřesením, které si vyžádalo přestavbu paláců na Knóssu a dalších místech. Mínojci se z rány ovšem brzy zotavili a jejich nezávislá civilizace vzkvétala, dokud ostrov později ve 2. tisíciletí nenapadli z Řecka Mykéňané. Ostrov pak zůstal pod mykénskou nadvládou, dokud se přibližně v roce 1200 př. Kr. vše nezhroutilo.

Sir Arthur Evans začal s vykopávkami na Krétě poté, co vypátral zdroj takzvaných mléčných kamenů, jež se prodávaly na tržišti v Athénách. Tyto „mléčné kameny“ nosily Řekyně, kterým se narodilo dítě, nebo se chystaly k porodu. Na kamenech byly vyryté symboly, jež Evans dosud nikde nespatriřil, ale v nichž rozpoznal písmo. Stopoval je až k zasypanému sídlišti na Knóssu (na kopci Kefala) nedaleko současného hlavního krétského města Hérakleion – v místě, které si chtěl marně k vykopávkám zakoupit Heinrich Schliemann, který

---

¹⁴ Viz Cline 1994, s. 126 (D.2), s odkazy; též Heltzer 1989.

vykopal Tróju. Evansovi se podařilo koupit půdu a s vykopávkami započal v březnu 1900. Kopal zde několik desítek let a dal do projektu většinu svého majetku. Nakonec o svých nálezech vydal ohromné mnohasvazkové dílo nazvané *Mínóův palác na Krétě*.¹⁵

Evans za pomoci spolehlivého skotského asistenta Duncana Mackenzieho¹⁶ brzy odkryl cosi, co vypadalo jako královský palác. Nově objevenou civilizaci okamžitě nazval „mínojskou“ po králi Mínóovi z řecké legendy, o němž se praví, že v dávných dobách vládl na Krétě a v podzemním labyrintu paláce držel Mínótaura (který byl napůl člověk, napůl býk). Evans našel mnoho hlíněných tabulek a dalších předmětů s nápisy – v lineárním písmu A (které je dosud nerozluštěné) a lineárním písmu B (rané podobě řečtiny, kterou na Krétu patrně přinesli Mykéňané). Nikdy však nezjistil skutečné jméno tohoto lidu, a jak jsme zmínili, zůstává neznámé dodnes – vzdor více než sto let trvajícím vykopávkám nejen na Knóssu, ale i na mnoha dalších místech na Krétě.¹⁷

Evans na Knóssu vykopal mnoho předmětů dovezených z Egypta a Blízkého východu, včetně alabastrového víka s hieroglyfickým nápisem „dobrý bůh Seuserenre, syn Reův, Chaian“.¹⁸ Chaian, jeden z nejznámějších hyksóských králů, vládl v prvních letech 16. století př. Kr. Předměty s jeho jménem se našly po celém Předním východě, ale jak se toto víčko dostalo na Krétu, zůstává tajemstvím.

Další otázky vyvolává alabastrová egyptská váza, objevená o mnoho let později při jiných archeologických vykopávkách na Krétě v hrobce v oblasti Katsamba, jednom z přístavních měst na severním pobřeží, které mělo vztah ke Knóssu. Je na ní napsáno trůnní jméno faraóna Thutmose III.: „Dobrý bůh Men-cheper-Re, syn Reův,

¹⁵ Evans 1921–1935.

¹⁶ Momigliano 2009.

¹⁷ K tématu Mínojců a různých aspektů jejich společnosti bylo publikováno mnoho knih, viz např. Castleden 1993 a Fitton 2002; nověji speciální články in: Cline (ed.) 2010.

¹⁸ K Chaianově víku viz Cline 1994, s. 210 (č. 680) vč. dalších odkazů.